DOI: https://doi.org/10.17355/rkkpt.v34i2.98

L. Balogh Béni*

Vasile Goldiș és a magyarok – különös tekintettel az aradi iskolaéveire**

Vasile Goldiș and the Hungarians – with Particular Emphasis to his School Years in Arad

Abstract: Vasile Goldiș (1862–1934) was one of the prominent leaders of the Transylvanian Romanian national movement during the era of Dualism, who contributed significantly to the unification of Transylvania with Romania in the autumn of 1918. In my study, I analyze in detail his high school years spent in Arad in a Hungarian environment. I will introduce the main locations of this period of his life and socialization: the city, the grammar school, and his favorite teachers. All of this had a decisive influence on the development of their personality, their subsequent career path, and their attitude towards Hungarians.

Keywords: Vasile Goldiș, Arad, socialisation, attitude to Hungarians, nationality question

Még javában dúlt az I. világháború, amikor 1917. december 20-án Vasile Goldiș, az erdélyi Román Nemzeti Párt egyik vezetője, az aradi ortodox püspökség titkára, újságíró, levelet írt az akkor még ellenzékben lévő Károlyi Mihálynak. Csodálatát fejezte ki iránta, valamint azon meggyőződését, hogy Károlyi *„Magyarországnak második Széchenyi Istvánja"* lesz. Remélte, hogy Károlyinak köszönhetően majd

> „megszületik Európának második boldog Svájca, ahol […] az összes nemzetiségek is közös műveltségben és kölcsönös szabadságban fognak békében és boldogan egymás mellett élhetni. Abban a pillanatban Magyarországnak tíz milliónyi ethnikailag

* A szerző történész, az ELTE Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézetének tudományos munkatársa. E-mail: L.Balogh.Beni@tk.hu; ORCID: 0009-0006-2708-7259

** A tanulmány az NKFIH 143767 sz. projekt keretében készült.

nem magyar polgárai Méltóságod zászlajához csatlakoznak és meglesz a független Magyarország".[1]

Jóval később, de már nem sokkal az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásának kezdete előtt, 1918. október 4-én is úgy tűnhetett, hogy Goldiș számára még mindig nem jelent reális opciót Erdély Romániához való csatolása. Ezt onnan tudjuk, hogy Zima Tibor és Varjassy Lajos aradi polgári radikális politikusok Jászi Oszkár és Károlyi Mihály megbízásából aznap felkeresték Goldișt. A látogatásról Zima Tibor így számolt be Károlyinak címzett levelében: *„Meggyőződtünk arról, hogy Goldișék becsületesen és őszintén állanak a magyar állam integritásának alapján, és szeparatisztikus törekvéseik ebben a tervben egyáltalán nincsenek."*[2]

Mindez főleg annak fényében igen meglepő,[3] hogy néhány nappal később, október 12-én a Román Nemzeti Párt végrehajtó bizottsága nevében ő fogalmazta meg Nagyváradon azt a nyilatkozatot, amelyet 18-án majd Alexandru Vaida-Voevod olvas fel a magyar parlamentben, és amely kimondta a magyarországi románok önrendelkezési jogát, előrevetítve azok elszakadási törekvéseit. Mint látni fogjuk, az ezt követő napok, hetek során is meghatározó szerepet vállalt az Erdély Romániához való csatolásáért vívott harcban, olyannyira, hogy a román történetírás értékelése szerint ő volt „az 1918-as Nagy Egyesülés korifeusa és ideológusa".[4]

*

Ki volt tehát Vasile Goldiș és pályája során hogyan viszonyult a magyarokhoz, valamint az erdélyi kérdéshez? Tanulmányomban először Goldiș személyének és munkásságának magyar megítélését vizsgálom. Ezt követően igyekszem elhelyezni a dualizmuskori erdélyi román politikusok között, majd nagyon röviden áttekintem életútját, végül részletesen elemzem aradi gimnazista éveit; bemutatom élete

[1] Vasile Goldiș levele Károlyi Mihályhoz. Arad, 1917. december 20. In: Litván György (szerk.): *Károlyi Mihály levelezése. I. 1905–1920*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1978. 238. sz. irat, 213.

[2] Zima Tibor levele Károlyi Mihályhoz. Arad, 1918. október 4. In: Litván, 1978. 273. sz. irat, 243.

[3] Raffay Ernő véleménye szerint Goldiș „minden bizonnyal csak alakoskodott Károlyi »követei« előtt". Raffay Ernő: *Erdély 1918–1919-ben*. *Tanulmányok*. Második kiadás. Szeged: JATE Kiadó, 1987. 66. (A kötet új kiadása: Köröstárkány–Kápolnásnyék: Kárpátia Stúdió, 2019. 65.) A legvalószínűbb feltételezés valóban az, hogy nem mondott igazat Zimának és Varjassynak, hiszen nem életszerű, hogy néhány nap leforgása alatt ilyen radikálisan megváltoztassa a véleményét.

[4] Ardelean, Aurel: Vasile Goldiș, artizan și ideolog al Marii Uniri din 1918. In: Grec, Marius Ioan – Iovan, Marţian – Boia, Stelean Ioan (coord.): *Vasile Goldiș: 150 de de ani de la naștere (1862–1934). Volum omagial*. București: 2012, 13–14. Az elmúlt évtizedek során Goldișról több román nyelvű monográfia és számos tanulmány, esszé született. Ld. pl. Șora, Gheorghe: *Vasile Goldiș – o viaţă de om așa cum a fost*. Timișoara: Editura Helicon, 1993; Gagea, Eugen: *Vasile Goldiș (1862–1934). Monografie istorică*. Arad: „Vasile Goldiș" University Press, 2008; Boia, Stelean-Ioan: Vasile Goldiș – European Thinker and Politician. Vasile Goldiș – Gânditor și om politic european. *Studii de ştiinţă și cultură*. Volumul XIII, nr. 3. Septembrie 2017. 121–126.

ezen időszakának és szocializációjának főbb helyszíneit: a várost, a főgimnáziumot, majd írók a kedvenc tanárairól is. Meggyőződésem szerint ugyanis mindez döntő mértékben befolyásolta személyisége fejlődését és későbbi életútját, illetve a magyarokhoz való viszonyulását.

Személyének és munkásságának magyar megítélése

A rendszerváltás óta eltelt évtizedekben Goldiș neve mintha feledésbe merült volna a magyar köztudatban, ellentétben például az olyan erdélyi román politikusokéval, mint Iuliu Maniu, Alexandru Vaida-Voevod vagy Petru Groza. Ez azért is szembetűnő, mivel az 1960-as évek végi, majd az 1970-es évek erdélyi magyar közéleti diskurzusában valóságos reneszánszát élte a Goldiș-kultusz. Újra megjelentették az 1911-ben magyar nyelven írt, majd első ízben 1912-ben publikált elméleti fő művét,[5] és magyar fordításban közreadták válogatott írásait is.[6]

Az erdélyi magyar nyelvű sajtóban több tanulmány és esszé is megjelent róla ezekben az években, ezek közül csupán hármat említünk meg. Az *Utunk*ban 1968-ban publikált cikkében Mikó Imre azt emelte ki, hogy Goldiș „román hazafisága megtalálta az összhangot más népek jogainak tiszteletben tartásával", s „az állami kiteljesedést a társadalmi haladás követelményének tekintette".[7] Öt évvel később ugyanott Gáll Ernő közölt egy tanulmányt, amelyben megállapította, hogy 1912-es könyvében Goldiș a történelmi materializmus álláspontjára helyezkedett, és a munkásmozgalom megerősödése, illetve a szocializmus eszméi hatást gyakoroltak rá.[8] A már említett, Goldiș válogatott írásait közlő magyar nyelvű kötethez is Gáll írta a bevezetőt; ebből többek között megtudhatjuk, hogy

> „semmi sem állt távolabb a hajthatatlan nemzetiségi politikustól, mint a sovinizmus. A románok nemzeti célkitűzéseiért oly következetesen küzdő Goldiș nem táplált magyarellenes érzelmeket."[9] *Gáll azonban továbbment, és kritikusan azt is megállapította, hogy* „a gyulafehérvári határozatok (akárcsak a wilsoni pontok) jó része papíron maradt. A tőkés-földesúri Románia valósága nem a bennük megjelölt irányban

[5] Goldiș, Vasile: *A nemzetiségi kérdésről.* Bukarest: Politikai Könyvkiadó, 1976. Román nyelven ugyanebben az évben jelent meg először: Goldiș, Vasile: *Despre problema naționalității*. București: Editura Politică, 1976. A bevezető tanulmányt mindkét kötethez Hajós József írta.

[6] Uő: *Válogatott írások*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1978.

[7] Mikó Imre: Emlékezés egy demokratára. *Utunk*, 1968. november 29. 4.

[8] Gáll Ernő: Nemzetiségfogalom: történet és jelentés. (I.) *Utunk*, 1973. január 26. 7.

[9] Uő: Goldiș nemzetiségpolitikai koncepciója. In: Goldiș, 1978. 8. Gáll bevezetője, más címmel és minimális változtatással megjelent a *Korunk* c. folyóiratban is. Gáll Ernő: A Darwin-körtől a gyulafehérvári nagygyűlésig. *Korunk*, 1978/9. 719.

alakult. A különböző kormányokban szerzett tapasztalatok kiábrándítóan hatottak Goldișra, aki a húszas évek végén fokozatosan visszavonult a politikai életből."[10]

Mivel magyarázható Goldiș történelmi alakjának ez a viszonylagos népszerűsége? – nem feledve, hogy a romániai egypárti diktatúrában nem létezett szabad nyilvánosság, és a közbeszédet is a bukaresti pártközpontból irányították. Leginkább talán azzal, hogy mivel az 1960-as évektől a román történetírás fokozatosan meghaladta a korábbi internacionalista, moszkovita irányzatát, és elkezdődött a nacionalista historiográfiai hagyomány és a marxista referenciarendszer sajátos összegyúrása, a román történeti kutatás egyik fő területévé a dualizmuskori erdélyi román nemzeti mozgalom vált. Ebben Goldișnak kiemelkedő szerepet szántak, hiszen 1918 őszén ő volt az erdélyi románok küzdelmének egyik meghatározó alakja, továbbá a román nemzeti mozgalom baloldali szárnyához tartozott, ráadásul egyes írásaiban marxizáló terminológiát használt.

Mindez elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy a romániai magyar közbeszédben is megjelenítsék személyét, hiszen a nemzetiségi kérdésben mérsékelt nézeteket vallott, nem gyűlölte a magyarokat, és a társadalomról vallott felfogása is demokratikus volt. Meg lehetett tenni a magyar–román közös történelmi múlt egyik jelképes alakjának, a két nép közötti közeledés élharcosának. Nem zárható ki, hogy Mikó Imre, Gáll Ernő és mások Goldiș-sal való példálózása egyfajta áthallásos, kódolt politikai üzenet is volt a Nicolae Ceaușescu-féle román vezetés felé. Azzal ugyanis, hogy kihangsúlyozták Goldiș 1918 előtti, a nemzetiségek egyenjogúsításának szükségességéről vallott nézeteit, valamint a december 1-jei egyesülési nyilatkozatba foglalt széleskörű kisebbségi jogok megadására vonatkozó, be nem teljesült ígéreteket, szembesíthették Bukarestet a kisebbségekkel, így a magyarokkal szembeni egyre elnyomóbb politikájának tarthatatlanságával.

Magyarországon az 1980-as évek második felében bukkan fel többször is Goldiș neve két fontos, Erdély történelmét tárgyaló műben. Az 1986-ban megjelent *Erdély története* harmadik kötetében németországi levéltári kutatásai alapján Szász Zoltán új, addig ismeretlen információt is közölt Goldișról. Eszerint 1914 őszén a Monarchia és Németország bukaresti követei Alexandru Vaida-Voevoddal, Aurel Vladdal és Goldiș-sal megbeszélést folytattak arról, hogy Németország milyen engedményeket követeljen a budapesti kormánytól az erdélyi románok számára. Ezek között szerepelt egy külön román miniszteri tisztség, teljes román iskolahálózat és egy külön egyetem létesítése is. A megbeszélés során a követek meggyőződtek arról, hogy mind a három román vezető „teljesen nyilvánvalóan" császárhű.[11]

[10] Gáll, 1978. 17–18.

[11] Szász Zoltán: Politikai élet és nemzetiségi kérdés a dualizmus korában (1867–1918). In: Uő (szerk.): *Erdély története. Harmadik kötet. 1830-tól napjainkig*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1986. 1692.

Raffay Ernő 1987-ben napvilágot látott könyvében *(Erdély 1918–1919-ben)* is sok, Goldișról szóló megállapítást találunk, amelyek gazdagítják a magyarországi olvasó róla alkotott képét. Így például megtudhatjuk, hogy szociális kérdésekben Goldiș demokratikusabb volt az erdélyi román párt többi vezetőjénél, és *„bár marxistává sohasem vált, egyes írásaiban bizonyos marxista kifejezéseket használt”*.[12]

Helye a dualizmuskori erdélyi román politikusok között

Goldiș a dualizmuskori erdélyi román nemzeti mozgalom vezetőinek középgenerációjához tartozott, Mikó Imre besorolása szerint a dualizmus korának fiatal és az egyesülés korának idősebb nemzedékéhez.[13] Idősebbek voltak nála például az 1892-es „Memorandum”-mozgalom kezdeményezői és vezetői, mint a megkérdőjelezhetetlen tekintélyű Ioan Rațiu (1828–1902) vagy az 1914-ben Romániába menekült görögkatolikus pap, Vasile Lucaciu (1852–1922), és a már jóval korábban, 1893-ban Romániában letelepedett Eugen Brote (1850–1912). Nála fiatalabb volt viszont a pályafutásuk csúcspontját az 1918 után létrejött Nagy-Romániában elért két neves politikus, Iuliu Maniu (1873–1953) és Alexandru Vaida-Voevod (1872–1950). Szinte egyidős volt ugyanakkor a Ferenc Ferdinánd trónörökös környezetéhez tartozó, a Monarchia föderalizálását szorgalmazó Aurel C. Popovicsal (1863–1917), a Nagy-ausztriai Egyesült Államok tervének kidolgozójával.

Vázlatos életút

Goldiș a túlnyomórészt románok lakta kis Arad megyei településen, Bélmocsolyán, apai nagyapja, Teodor Goldiș házában született 1862-ben.[14] Távolabbi felmenői az Erdélyi-szigethegységben aranyásók voltak – valószínűleg innen a neve is.[15] Apja, Isaia Goldiș és nagyapja, a már említett Teodor Goldiș görögkeleti pap volt, akárcsak anyai nagyapja, Ioan Cornea, akinek egyik Fogaras vidékén élt ősét Bethlen Gábor erdélyi fejedelem 1628-ban nemesi rangra emelte.[16]

Az első négy osztályt négy különböző iskolában végezte el: a legelsőt a cserméi (Cermei – itt volt pap az édesapja) román, a másodikat ugyanazon falu római katolikus magyar iskolájában, míg a harmadikat az újpanádi (Pănadu Nou, ma

[12] Raffay, 1987. 10. jegyzet, 315.
[13] Mikó, 1968. 2.
[14] Bélmocsolya román neve Mocirla volt, később Lunca Teuzului lett, 2002-ben pedig Vasile Goldișról nevezték el, ma is ez a neve.
[15] Gagea, 2008. 49–50.; Hajós József : Vasile Goldiș (1862–1934). Studiu introductiv. In: Goldiș, Vasile: *Despre problema naționalității*, București: Editura Politică, 1976. 16.
[16] Gagea, 2008. 49.

Horia) német, a negyediket pedig egy aradi román tanintézetben.[17] Jóval később, 1926-ban, a néppárti Averescu-kormány kultuszminiszteréként a Csermőn tartott választási gyűlésen mondott érzelmes hangú román beszédében elevenítette fel gyerekkori emlékeit:

> „Csak nagy erővel tudom elnyomni magamban a meghatottság könnyeit, amelyet ez a nagy-nagy öröm vált ki a lelkemből, hogy a szívemnek annyira drága község népe előtt olyan sok év után ma megjelenhettem. Életem örökké kísértő, bájos emlékei, gyermekkorom évei kötöttek mindörökre e kedves faluhoz…"[18]

1873 és 1881 között az Aradi Királyi Főgimnázium tanulója volt, ezzel az időszakkal a tanulmány részletesen foglalkozik majd. 1881–1882 és 1884–1886 között a budapesti egyetem bölcsészeti karára járt, közben a bécsi egyetemen is tanult. Történelem és latin szakos tanári diplomája megszerzését követően a budapesti tanárképző intézet gyakorló főgimnáziumának tanárjelöltje lett, de mivel kinevezése esetén feltétlen hűséggel tartozott volna a magyar államnak, 1886 őszén inkább a karánsebesi görögkeleti papnevelőt és tanítóképzőt választotta. Ez élete egyik sorsfordító döntésének bizonyult: nemet mondott a komoly anyagi megbecsüléssel és fényes karrierrel kecsegtető budapesti állásajánlatra azért, hogy – amint azt ünnepélyes pátosszal a naplójában feljegyezte – ne árulja el szeretett hazáját és az „ősök törvényét" sem. Nem akart az „idegenek" között maradni, mert úgy vélte, népének „nagy szüksége" van rá.[19]

Közben 1887-ben feleségül vette Ányos Viola magyar festőművészt és zongoratanárnőt, Ányos Sándor nyugalmazott lippai járásbíró lányát, aki még ez előtt a római katolikus egyházból átlépett a görögkeletibe. 1902-ben elváltak, és ugyanabban az évben Goldiș feleségül vette a nála jóval fiatalabb pécskai román tanítónőt, Elena Luţait, akivel élete végéig együtt élt.[20]

---

[17] Uo. 50.; Șora, 1993. 21.; Uő: Contribuţii privitoare la biografia lui Vasile Goldiș. *Crisia*, IX, 1979. 210–211.

[18] Pénzes Artur: „Románok öleljétek a kebletekre a magyarokat". *Aradi Közlöny*, 1926. május 21. 5.

[19] Șora, Gheorghe: Pagini inedite din jurnalul de tinereţe al lui Vasile Goldiș. Anexă. Goldiș Vasile, Însemnări, 1880, clasa a VII-a liceală, 1886. szeptember 6-i naplóbejegyzés. *Acta Musei Napocensis*, XVIII, 1981, 570. A fiatal Goldiș – amint azt a naplórészletet közlő Gheorghe Șora megjegyzi – 1880-tól 1887-ig vezetett naplót, ennek 1886-ig inkább csak olvasónapló jellege volt. 1886 februárjáig magyar nyelvűek a bejegyzések, majd mintegy fél évig vegyesen magyar és román nyelvűek, ezt követően pedig végig románul írt. Șora Eugenia Pintilescu aradi lakost tüntette fel a napló tulajdonosának. 2025-ös aradi kutatásaim idejéig a dokumentum még nem került a Román Nemzeti Levéltár Arad Megyei Levéltára őrizetébe, így nem állt módomban megtekinteni azt, pedig az eredeti, teljes szöveg fontos adalékkal szolgálhatott volna az ifjú Goldiș magyarokhoz való viszonyának megismeréséhez.

[20] Șora szerint azért váltak el, mert Viola „nem alkalmazkodott a román politikai élet légköréhez", amelyhez pedig Goldiș mindenképpen ragaszkodott. Uo. 71. lábjegyzet, 573. Glück

Karánsebesen három évig tanított, utána pedig 12 évig a brassói görögkeleti román főgimnázium magyar irodalom, történelem és latin nyelvtanára volt. Több román nyelvű tankönyvet írt, kettőt Koós Ferenccel közösen,[21] emellett kiterjedt publicisztikai tevékenységet fejtett ki.

1901-ben Aradra költözött. Az ortodox püspökség titkári állását töltötte be, közben 1901–1905 között az aradi felsőbb leányiskola tanára és igazgatója volt. Már 1893-ban belépett az erdélyi Román Nemzeti Pártba, és a politikai passzivizmus feladását sürgette. 1906-ban a máriaradnai választókerület jelöltjeként pártja színeiben bekerült a magyar parlamentbe, ahol 1910-ig volt képviselő. Huszonkét alkalommal mondott beszédet a képviselőházban, jelentős részük napi politikai sérelmekkel foglalkozott. 1911-ben a Román Nemzeti Párt újonnan alapított hivatalos lapja, az Aradon megjelenő *Românul* lapigazgatója lett. Alapos elméleti felkészültséggel rendelkezett, és jó kapcsolatokat ápolt Jászi Oszkárral, valamint a *Huszadik Század* polgári radikális körével. A nagyváradi Darwin-kör felkérésére magyarul megírta és 1912-ben Aradon megjelentette *A nemzetiségi kérdésről* című tanulmányát. Az I. világháború idején, 1917 februárjában nem írta alá a Magyarországhoz való hűségnyilatkozatot, amelyhez 176 erdélyi román közéleti személyiség csatlakozott.

Politikai karrierjének legemlékezetesebb időszakának 1918 ősze tekinthető. Joggal állapította meg Mikó, hogy Goldiș volt az erdélyi Román Nemzeti Párt „szócsöve és pennája”.[22] 1918. október 12-én Nagyváradon, amint már szó esett róla, ő szerkesztette azt a nyilatkozatot, amelyet hat nappal később a magyar parlamentben Alexandru Vaida-Voevod olvasott föl. Tagja lett az október 31-én Budapesten megalakult Román Nemzeti Tanácsnak; ez az ő javaslatára fogadta el november 9-én azt a Ştefan Cicio-Pop által aláírt memorandumot, amelyben a románlakta vidékek fölötti teljes hatalomátadásra szólították fel a magyar kormányt. Részt vett az aradi magyar–román tárgyalásokon, ahol a román küldöttség többi tagjával együtt elvetette Jászi „Keleti Svájc”-koncepcióját. A „világ népeihez” intézett november 18-i kiáltványt is ő írta. Ez leszögezte, hogy az erdélyi románság semmilyen körülmények között nem kíván többé a magyar nemzettel egy állami közösségben élni. Az 1918. december 1-jei román nagygyűlésen a gyulafehérvári Tiszti Kaszinó nagytermében felolvasta az egyesülési határozatot. Ennek első változatát november utolsó napjaiban szerkesztette meg Aradon, de a nagygyűlés

Jenő viszont azt írja, úgy tűnik, hogy a válásuknak „nem volt nemzeti színezete”. Glück, Eugen: Izvoare cu privire la gândirea lui Vasile Goldiș în perioada 1910–1918, privind problema naţională. *Convieţuirea*, Anul 3, nr. 4 – Anul 4, nr. 1, 1999–2000, 29.

21 Koós Ferenc (1828–1905) református lelkész, emlékíró közel másfél évtizedig, 1855-től 1869-ig Bukarestben működött, majd visszatért Erdélybe. 1881-ben királyi tanfelügyelőként Brassóba került, és nyugdíjazását követően is ott élt. Goldiș-sal együtt a magyar nyelv elsajátítását célzó kétrészes tankönyvet írtak a román népiskolák számára.

22 Mikó Imre: Goldișról – két nyelven. *Korunk*, 1976/12. 888.

előestéjén társai átírták a szöveget. Így a végső változatban a kisebbségeknek adandó „teljes autonóm nemzeti szabadság" megfogalmazásból kikerült az „autonóm" szó, és Erdély Románián belüli autonómiája is „ideiglenes" autonómiává módosult.[23] Beválasztották a 200 tagú Nagy Nemzeti Tanácsba, majd másnap a 15 tagú Kormányzótanácsba is, ahol a kultusz és iskolai szakosztályt vezette, és a nemzetiségi ügyek is hozzá tartoztak. Tagja lett annak az erdélyi román küldöttségnek, amely december 14-én Bukarestben ünnepélyes külsőségek között átadta az egyesülési határozatot I. Ferdinánd királynak.

1918 decemberében Erdély képviseletében tárca nélküli miniszterré nevezték ki Ion I. C. Brătianu kormányában, és ezt a tisztségét megtartotta a Văitoianu-kabinetben is. 1920 után számottevően csökkent a politikai befolyása. Megromlott a kapcsolata a Nemzeti Pártttal, személy szerint Iuliu Maniu pártelnökkel is, ezért kilépett onnan. A Néppárt tagja lett, és 1926–1927-ben a kultuszminiszteri tisztséget töltötte be a párt elnöke, Alexandru Averescu által vezetett kormányban. 1932-től súlyos betegséggel küzdött, két évvel később, 72 éves korában hunyt el Aradon.

Gimnáziumi éveinek helyszíne: Arad

1873-tól 1881-ig, mint említettük, Goldiș az Aradi Királyi Főgimnázium tanulója volt. Lássuk röviden, milyen arculata volt annak a városnak, ahol a magyarokhoz való későbbi viszonyulását döntően meghatározó diákéveit töltötte.

Krenner Miklós (Spectator), a neves közíró, tanár és politikus, aki mintegy huszonöt évig élt a városban, Aradról írt esszéjében „a külső mögött" annak „lelkét", vagy legalább a „tükröződését" kereste.[24]

[23] E kérdésről ld. pl. Diaconescu, Marius: A „teljes nemzeti szabadság" az 1918. december 1-jei gyulafehérvári határozatban. *Történelmi Szemle*, 2019/4. 753–755; Stoica, Sever: *Iuliu Maniu*. Cluj: Institut[ul] de Arte Grafice Tipografia Mayer, 1932. 138–144; Moga, Valer: Naţiunea în discursul politic românesc din Transilvania anului 1918. In: Moga, Valer – Arhire, Sorin (coord.): *Problema Transilvaniei în discursul politic de la sfârşitul Primului Război Mondial*. Cluj-Napoca: Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, 2009. 55–56.

[24] Írásának első változatát az *Erdélyi Helikon* publikálta 1930-ban két részben. Ezt 1994-ben változatlan formában újraközölte Pomogáts Béla (Krenner Miklós: Arad. In: Pomogáts Béla [sajt. alá rend.]: *Erdélyi városképek*. Bratislava/Pozsony: Madách-Posonium – Magyarok Világszövetsége, 1994. 220–265.). Az esszé módosított, bővített változatát a budapesti *Városkultura* c. folyóirat közölte az 1937. 1–7. számaiban. A folyóirat kiadója, a Magyar Kulturális Egyesületek Szövetsége még ugyanabban az évben könyv formájában is megjelentette: Spectator: *Arad. Városkép*. Budapest: Magyar Kulturális Egyesületek Szövetsége, 1937. A továbbiakban ez utóbbi változatot, azaz a könyvet idézem.

> „Nem erdélyi. Nem bánsági. Nem tiszavidéki – *jellemezte a várost.* A török időktől fogva menedékhely, mint kezdetben a kicsi Róma volt: mindenki számára és minden foglalkozás részére."[25]

Az I. világháború előtti években, folytatta Krenner, *„Arad Délkelet-Magyarország legiparibb városa volt, de olyanszerü külvárosi és tanyai parasztsággal, mint amilyen Debrecené meg Szegedé nagyobb kiadásban."*[26]

Márki Sándor, a vármegye és a város monográfusa is Arad dinamikus fejlődését emelte ki a Krennerénél jóval korábban, 1895-ben megjelent munkájában: az „országos kedvezések hiányában is évről évre gyarapodva", Arad a kiegyezés utáni évtizedekben küzdötte fel magát „Magyarország egyik legkiválóbb városává". Szembeszökő volt a fejlődése és szépülése: *„Külső csinosság és közélet tekintetében Arad ez időben lett a Körös, Tisza és Maros közének legvárosiasabb jellegű helye"* – írta Márki,[27] aki maga is közel egy évtizedig lakott a városban. Rendszeresen vezetett naplóján keresztül nemcsak egy vidéki tanárember élete tárul elénk, hanem kirajzolódnak Arad mindennapjai is. Habár Budapest forgatagából került a fővároshoz képest mégiscsak kisvárosba, Márki megszerette Aradot, itt alapított családot is. Egy nagyváradi állásajánlatot például azért utasított vissza, *„mert itt* [Aradon] *jól találom magamat, B[uda]pesten kívül más helyre nincs okom vágyakozni"*.[28]

Nemzetiségi szempontból Arad az 1860-as évek első felében, *„amikor a Románok ott nagyok és erősek voltak"*, tehát az ún. provizórium időszakában is elsősorban magyar városnak számított – emlékezett vissza az ott töltött diákéveire Ion Slavici író. *„Igaz, a piacon mindenki románul beszélt, de a boltokban és más nyilvános helyeken az emberek főleg a magyar nyelvet használták."*[29]

A kiegyezés után egész Magyarországon, így Aradon is folyamatosan erősödött a magyar nyelv térhódítása.[30] Az 1880-as népszámlálás szerint a mintegy 35 ezer főt számláló város lakosságának 56%-a magyar, 18,1%-a román, 15,3%-a német anyanyelvű volt. A németek gyors ütemű asszimilációjával is magyarázható, hogy 1910-re a magyarok aránya 73%-ra emelkedett; a németeké 6,9%-ra, a románoké pedig 16,3%-ra csökkent. A vármegye 255 ezer főnyi összlakosságának anyanyelvi

[25] Spectator, 1937. 6.

[26] Uo. 7.

[27] Márki Sándor: *Aradvármegye és Arad szabad királyi város története*. Második rész. A törökhódítástól napjainkig. Arad: Kiadja a Monographia-Bizottság, 1895. 625.

[28] Erdész Ádám (szerk.): *Márki Sándor naplói. I. 1873–1892.* Gyula: Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára, 2015, 1880. március 20-i bejegyzés, 216.

[29] Slavici, Ion: *Lumea prin care am trecut. Extras din „Convorbiri literare"*. București: Atelierele Grafice SOCEC & Co., S. A., 1930.; 29., 31. Arad helyzetét a provizórium idején ld: Márki, 1895. 620.

[30] Erdélyre vonatkozóan lásd pl. Pál Judit: *Unió vagy „unificáltatás"? Erdély uniója és a királyi biztos működése (1867–1872).* Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület, 2010. 291–304.

összetétele viszont már egészen más képet mutatott: 1880-ban csak 16,7% volt a magyar anyanyelvűek aránya, a románoké ellenben 69,2, a németeké 8,2 százalék. Ezek az arányok 1910-re sem módosultak lényegesen: ekkor a magyarok 21,1%-ot, a románok 68,7%-ot, a németek 8,3%-ot tettek ki.[31] Mindez azt jelentette, hogy a vármegyében csak a megyeszékhelyen és a tőle nyugatra fekvő Magyarpécskai járásban volt abszolút, illetve relatív magyar többség, a másik kilenc járásban a románok alkották a túlnyomó többséget.[32]

A gimnazista Goldiș tehát Aradon túlnyomórészt magyar nyelvi közegben szocializálódott, és életre szóló hatást gyakorolt rá a magyar kultúra. Az viszont, hogy a környékbeli falvak, járások és magának a vármegyének a lakossága is többségében román volt, részben magyarázatot nyújt arra, hogy a századfordulóra (amikor is 20 évnyi távollét után, 1901-ben Goldiș ismét Aradra költözött) miért vált a város a román nemzeti mozgalom egyik központjává. Ehhez Arad kedvező földrajzi fekvése és vasúti gócpont jellege mellett nagyban hozzájárult az ott élő románok gazdasági pozícióinak megerősödése, elsősorban az aradi székhelyű Victoria Bank 1886-os megalapítása nyomán. A bank ugyanis anyagilag támogatta a helyi román kulturális kezdeményezéseket, köztük a *Tribuna Poporului* című újság megjelentetését 1897-től, továbbá ösztönözte és finanszírozta a magyar kézben lévő Arad megyei termőföldek románok általi felvásárlását.[33] Fontos szerepet játszott az aradi román értelmiség nemzeti öntudatának megerősödésében az ottani ortodox püspökség és az általa fenntartott román tanítóképző intézet is. Ráadásul Arad 1895-től az erdélyi román nemzeti mozgalom ún. neoaktivista szárnyának központja lett; maga Goldiș is azok közé tartozott, akik a Budapesttel szembeni addigi passzív ellenállás feladását szorgalmazták, tehát azt, hogy a Román Nemzeti Párt céljai elérése érdekében aktívan vegyen részt a magyarországi politikai küzdelmekben.

Mindezek következtében vált Arad a Monarchiában élő románok valóságos „fővárosává", miután korábban ezt a funkciót Balázsfalva, illetve Nagyszeben töltötték be. Amint azt a *Tribuna Poporului* egyik 1897. januári vezércikke írta: *„Arad az egyetlen város, ahol a Románok szemtől szembe állnak a Magyarokkal"*, mivel Nagyszebenben, Brassóban vagy Balázsfalván „a magyarok messze vannak".[34]

---

[31] Az adatok forrása: Dr. Kepecs József (szerk.): *Erdély településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) megoszlása (1850–1941)*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1991. 11–12.; Uő: *Erdély településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai százalékos megoszlásban (1850–1941)*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1996. 13–14.; 158–159.

[32] Arad vármegye lakosságának 1867 és 1918 közötti etnikai-vallási összetételét, valamint annak az iskolarendszerre gyakorolt hatását elemzi: Oarcea, Felicia Aneta: *Școala și societatea în comitatul Arad (1867–1918)*. Arad: Gutenberg Univers, 2012. 31–62.

[33] Sinaci, Doru: Aradul, cea de-a treia capitală politică a românilor din Monarhia Habsburgică. *Historia*, an XVIII, nr. 202, noiembrie 2018. 16–17.

[34] Uő: *Discursul politic* în *perioada tribunismului arădean*. Arad: Vasile Goldiș University Press, 2014. 35.

Krenner is a román nemzeti mozgalom egyik „zavartalan” bölcsőjének nevezte Aradot, amely annak „talán Betlehemje” is. A hangsúlyt a magyarok és a románok békés együttélésére, egymás kölcsönös tiszteletére helyezte: „A Mangra Vazulok,[35] a Goldis Lászlók,[36] a Pop-Csicsók[37] nyugodtan és bántatlan küzdöttek céljaikért és anyagilag gyarapodtak; a görögkeleti román püspököt: egy Metianut,[38] Goldis Jánost,[39] Pap Györgyöt[40] köztisztelet övezte.”[41]

Állítását, legalábbis Iosif Goldiș esetében, Márki naplója is alátámasztja. Márki 1877 és 1886 között az Aradi Királyi Főgimnáziummal összevont Állami Reáliskola tanáraként kollégája volt a főgimnáziumban és a reáliskolában is a román nyelvet tanító későbbi aradi görögkeleti püspökkel, Iosif Goldișnak, Vasile Goldiș nagybátyjának. Iosif Goldiș megbecsült tagja volt a tanári közösségnek: megünnepelték, amikor 1882-ben a Román Akadémia tagjává választották,[42] és rendszeresen felköszöntötték névnapja alkalmából. Márki többször is elnökölt Iosif Goldiș román nyelvű vizsgáztatásain. Köszönetképpen Goldiș mindig „megsöröztette”, és görögkeleti papokkal ismertette össze: *„az ő révén* – írta Márki – *most már egész csomó oláh papot ösmerek”*.[43] Iosif Goldiș bemutatta neki George Popa ortodox iskolai referenst is, aki jó benyomást tett Márkira:

[35] Vasile Mangra (1850–1918): az erdélyi román nemzeti mozgalom egyik vezetője, 1875-től 1893-ig az aradi görögkeleti teológiai szeminárium tanára, egyháztörténész, teológus, a Román Akadémia tagja. 1916-tól haláláig erdélyi görögkeleti érsek.

[36] Azaz Vasile Goldiș.

[37] Ștefan Cicio-Pop (1865–1934): aradi ügyvéd, az erdélyi román nemzeti mozgalom egyik vezetője, 1905-től 1918 őszéig képviselő a magyar parlamentben. 1918 őszén az aradi Központi Román Tanács vezetője, majd a nagyszebeni Kormányzótanács tagja. Nagy-Romániában több kormányban is miniszter, 1932–1933-ban a Képviselőház elnöke.

[38] Ioan Meţianu (1828–1916): 1875 és 1898 között aradi görögkeleti püspök, ezt követően haláláig erdélyi görögkeleti érsek.

[39] Iosif Goldiș (1836–1902): születési nevén Ioan Goldiș. Vasile Goldiș nagybátyja, tanár, 1892-től 1899-ig nagyváradi görögkeleti vikárius, majd haláláig aradi görögkeleti püspök. A Román Akadémia levelező tagja. Az Aradi Királyi Főgimnáziumban mindvégig ő tanította Vasile Goldișnak a román nyelvet.

[40] Nem egyértelmű, hogy Ioan Ignatie Papp (1848–1925) aradi ortodox püspökről van-e szó, aki 1903-tól haláláig töltötte be ezt a tisztséget, vagy pedig George Popa (1841–1897) aradi ortodox iskolai referensről.

[41] Spectator, 1937. 22.

[42] Erdész, 2015. 1882. május 5-i bejegyzés, 262. Iosif Goldișt a román nyelv latinságát bizonyító polemikus művéért választották a Román Akadémia tagjává. Az 1880-ban először magyar nyelven megjelent munkából Márkinak is adott egy példányt. Uo. 1881. január 19-i bejegyzés, 231.

[43] Erdész, 2015. 1882. június 9-i bejegyzés, 265.

„Képzett ember, ki azonban imakönyvek gyártásával éppúgy foglalkozik, mint komolyabb tud.[ományos] törekvésekkel. Különben igen jól el lehet vele beszélgetni, s megígértük egymásnak, hogy ezentúl gyakrabban találkozunk."[44]

Iosif Goldiș egyfajta kultúraközvetítő szerepet is betöltött Aradon: lakásán gyakran találkoztak egymással a város magyar és román előkelőségei, vezetői, ugyanakkor őt is szívesen hívták vendégségbe a legelőkelőbb családokhoz is. Unokaöccse visszaemlékezése szerint nem élt benne „harag, gyűlölet, elfogultság sem egyénekkel, sem társadalmi, vagy nemzetiségi osztályokkal szemben".[45]

A soknemzetiségű, de alapvetően mégis magyar jellegű város befogadó szellemi légköre,[46] valamint nagybátyja toleráns, előítéletektől mentes személyisége nagy és tartós hatást gyakorolt az ifjú Vasile Goldișra.

A főgimnázium

Az Aradi Királyi Főgimnázium 1873-ban nyitotta meg kapuit. Jogelődje a minoriták által a 18. század elején alapított elemi iskola, amelyet később püspöki, majd királyi gimnáziummá fejlesztettek. 1851-től már főgimnázium, továbbra is a minoriták vezetésével.[47] Az 1873/1874-es tanévtől kerül állami fenntartásba, pont abban az iskolai évben, amikor elsőéves gimnazistaként a tizenegy éves Goldiș odakerül. Ekkor adták át a tanintézmény új, modern épületét, amelyet Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter páratlannak nevezett az egész hazában,[48] és amely

[44] Uo. 1886. január 13-i bejegyzés, 389. Az Észak-Erdélyben, Szolnok-Doboka vármegyében 1872-ben született Alexandru Vaida-Voevod is úgy emlékezett vissza, hogy az 1880-as, 1890-es évekig a magyarok és a románok közötti mindennapi kapcsolatok még nem mérgesedtek úgy el, mint később, az édesapja házát például nem csak román egyetemisták, hanem azok magyar kollégái is látogatták. Ld. Vaida-Voevod, Alexandru: *Memorii*. Vol. II. Prefață, ediție îngrijită, note și comentarii de Alexandru Șerban. Editura Dacia: Cluj-Napoca, 2006. 188. Viszont az is igaz, hogy Vaida-Voevodot a kolozsvári Unitárius Kollégiumban román származása miatt gyakran megalázták, Goldiș esetében ilyenről nem tudunk. Az Arad megyei Világoson (Șiria) töltött gyermekéveire emlékezve Slavici nem tudott felidézni olyan román ünnepséget, amelyen a románokon kívül mások is részt vettek volna. *„A Románok nem együtt, hanem egymás mellett éltek a többiekkel, való igaz, békességben, de nem együtt."* Slavici, 1930. 9.

[45] Goldis József. Az Aradi Közlöny részére elmondotta Goldis László. *Aradi Közlöny,* 1929. október 26. 4.

[46] Ligeti Miklós még 1934-ben is úgy látta, hogy a „magyar karakter" letörölhetetlen a városról, ugyanakkor a románság és a magyarság között Aradon „soha társadalmi súrlódások nem voltak, itt minden politikai harc csak huszonnégy óráig tart". Ligeti Miklós: Ismeretlen Erdély. Arad a szép asszonyok városa – egy határváros élete, tündöklése – és küldetése. *Magyar Hírlap*, 1934. október 14. 3.

[47] Minderről ld. pl. *Az aradi királyi főgymnasium* története. Közzéteszi Himpfner Béla igazgató. Arad: Gyulai István Könyvnyomdája, 1896, 9–39.

[48] Uo. 44.

még napjainkban is a város legimpozánsabb iskolaépülete. Ez az ún. líceumi épület minden tekintetben megfelelt a kor igényeinek: mintegy 30 tanterem, egy monumentális csarnok és egy 250 férőhelyes díszterem, kémia- és fizikaszertárak, tornaterem, gazdag könyvtár, numizmatikai és régészeti gyűjtemény, sőt csillagvizsgáló is helyet kapott benne.[49] A főgimnázium mellett itt nyert elhelyezést már kezdettől fogva a tanítóképző intézet, 1874-től pedig az állami főreáliskola is, amely elsősorban a természettudományok oktatására helyezte a hangsúlyt.[50]

1. táblázat

A diákok megoszlása anyanyelv szerint az 1873/1874-es tanév végén

Anyanyelv	*Tanulók száma (fő)*	*Százalékos arány (%)*
Magyar	203	67,89%
Román	61	20,40%
Német	24	8,02%
Szerb	7	2,35%
Bolgár	2	0,67%
Horvát	1	0,33%
Angol	1	0,33%
Összesen	*299*	*100,00%*

Forrás: *Az Aradi Királyi Főgymnasium értesítvénye az 1873/4. tanévről*

A főgimnázium diákjainak túlnyomó többsége magyar volt, de mellettük jelentős számú román, és kisebb arányban német, sőt néhány szerb, bolgár és horvát tanulója is volt az iskolának. Ha megvizsgáljuk az 1873/1874-es tanévben végzett 299 diák anyanyelvi összetételét, több mint kétharmaduk vallotta magát magyar anyanyelvűnek, egyötödük románnak, nyolc százalék németnek, heten pedig szerbek voltak.[51] Ez az etnikai tarkaság nagy vonalakban leképezte Arad lakosságának

[49] Lakatos Ottó: *Arad története*. Arad: Szerző saját kiadása, 1881. 224.; Tóthpál Béla: Az Aradi Csiky Gergely Főgimnázium története. *Honismeret*, 2016/2. 77–78.; Ujj János: Felújították a főgimnázium épületét. *Heti Új Szó*, 2013. október 18. 15.; Uő: *Arad építészeti emlékei*. Nagyvárad: Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság – Királyhágómelléki Református Egyházkerület – Nagyváradi Római Katolikus Püspökség, 2008. 90–91.; Spectator, 1937. 41–43.

[50] Az épületet 1919 májusában elvette a román állam, napjainkban a román tannyelvű *Colegiul Național „Moise Nicoară"* működik benne. Arad megye ma egyetlen magyar nyelvű középfokú tanintézménye a Csiky Gergely Főgimnázium. Ennek közvetlen jogelődje az 1919-ben, a Királyi Főgimnázium megszüntetése után alapított Római Katolikus Főgimnázium; épületét az aradi magyarok közadakozásából 1922–1923-ban húzták fel.

[51] 1876-tal kezdődően az aradi főgimnázium értesítőinek statisztikájában a diákok anyanyelve helyett a „Nyelvi viszonyok" elnevezésű rovat szerepel, ami minden bizonnyal a diákok által beszélt nyelvekre utalt. Az 1875 utáni évek így már nem szolgálhatnak az általunk vizsgált 1873/1874-es tanév összehasonlítási alapjául.

már említett 1880-as etnikai összetételét, ami nyilván nem azt jelenti, hogy minden diák aradi lett volna, hiszen maga Goldiș is vidékről jött.[52] A vármegye etnikai helyzetével összehasonlítva azonban ez az iskolán belüli magyar–román arány a vármegyei arányoknak pont a fordítottja volt, hiszen, mint láttuk, ott a románok voltak kétharmados többségben, a magyar anyanyelvűek aránya pedig még a 20%-ot sem érte el *(1. táblázat)*.

Ugyanazon iskolai év diákjainak felekezeti hovatartozását vizsgálva szembetűnő, hogy 39 „mózeshitű", azaz izraelita vallású tanulója is volt a tanintézetnek, akik feltételezhetően magyar anyanyelvűeknek vallották magukat. Meglepően kevés, mindössze négy reformátust találunk, unitáriust egyet sem, és evangélikust is csak hatot. A magyarok és a németek döntő többsége így katolikus volt. A görögkeletiek hatvankilencen, míg a görögkatolikusok csak hárman voltak. Ha feltételezzük, hogy a hét szerb és a két bolgár görögkeleti volt, akkor ebből az is következik, hogy a hatvanegy román diákból csak egy volt nem ortodox vallású, ő feltehetően görögkatolikus volt. A görögkeletiek, azaz ortodoxok ilyen nagy aránya Dél-Erdélyben nem meglepő, mivel a görögkatolikus románok zöme Észak-Erdélyben élt.

2. táblázat

A diákok megoszlása vallás szerint
az 1873/1874-es tanév végén

Vallás	*Tanulók száma (fő)*	*Százalékos arány (%)*
Római katolikus	178	59,53%
Görögkeleti	69	23,08%
Izraelita	39	13,04%
Evangélikus	6	2,00%
Református	4	1,34%
Görögkatolikus	3	1,00%
Összesen	*299*	*100,00%*

Forrás: *Az Aradi Királyi Főgymnasium értesítvénye az 1873/4. tanévről*

Összességében elmondható, hogy a főgimnázium diákságát – a város lakosságához hasonlóan – etnikai és vallási sokszínűség jellemezte: elsősorban magyarok, de románok, németek és szerbek is jártak oda. Ismét Krennert idézve: *„Négy nemzetiség dicsekszik az itt iskolázott kiválóságaival",* és ez az iskola *„formálta meg az aradi románság szellemét is"*.[53]

[52] A tanulók származási helyéről nincsenek adataink.
[53] Spectator, 1937. 41., 44.

Tanárai

A főgimnázium tanári testületének legnagyobb része fiatal, de később országos hírű tanárokból állt, akik friss szellemi légkört és nyitottságot vittek az iskola falai közé. Egy kivételesen ritka, 1928-ban kelt magyar nyelvű, nosztalgikus hangú visszaemlékezésében Goldiș több egykori tanárát név szerint is megemlítette:

> „Valahányszor elmegyek a lyceum előtt, mindig eszembe jutnak gyermekéveim. Hiszen abban a sárga nagy épületben töltöttem boldog gyermekségem hosszú nyolc esztendejét. Emlékszem tanáraimra. Malmosi Károlyra, Pirhalára [!], Antolikra, Mangoldra, Vargára, Sváby igazgatóra, Boros Vidára, aki majdnem matematikust csinált belőlem!”[54]

Mit tudunk az említett tanárokról, akikre ennyi évtized múltán is szívesen emlékezett?

A főgimnázium igazgatója 1873-tól 1882-ig, azaz kilenc évig a Szepes vármegyei születésű Sváby Pál filológus és tankönyvíró volt. Tanári működését 20 évesen, 1857-ben kezdte meg az ungvári főgimnáziumban. Az 1860/1861-es tanévet tanulmányai kiegészítése végett a bécsi egyetemen töltötte. Ezután egy évig a besztercebányai, majd 1862-től tizenegy évig a pozsonyi királyi katolikus főgimnázium latin-, görög- és némettanára.

Az aradi főgimnázium élén, egyben a főreáliskola megbízott igazgatójaként kifejtett tevékenységét kollégája, Márki Sándor pozitívan értékelte: mint naplójában írta, Sváby úgy vezette a két intézményt, *„hogy a 28 tagból álló tanártestületben nagyobb súrlódások nem fordultak elő”*.[55] Igaz, egy korábbi bejegyzésében némi malíciával azt is megjegyezte róla, hogy *„szörnyen aggodalmas ember”*.[56] Igazgatósága mellett 1878-ig Sváby latintanár is volt, de Goldiș osztályát nem tanította. Humanizmusáról és nagyfokú szociális érzékenységéről tanúskodik, hogy az ő kezdeményezésére alakult meg 1874-ben az Ifjúsági segélyző egyesület, amelynek célja a főgimnázium szegény, de tehetséges tanulóinak anyagi megsegítése volt „vallás és nemzetiségre való tekintet nélkül”.[57] Felesége Turtsányi Vince vasúti pénztárnok lánya, a nála jóval fiatalabb Gizella volt, akivel 1882-ben Aradon házasodott össze.[58]

---

[54] Goldis László: „Itt születtem én ezen a tájon, az alföldi szép nagy rónaságon…” *Erdélyi Hírlap*, 1928. december 25. 9.

[55] Erdész, 2015. 1882. június 30-i bejegyzés, 266. Sváby és Márki között több évtizedes jó kapcsolat alakult ki: a pozsonyi főgimnáziumban Sváby görögre és latinra tanította Márkit, majd Aradon öt évig az igazgatója volt, sőt, Márki esküvőjén Sváby volt az egyik násznagy. Sváby Aradról való távozása után is tartották egymással egy ideig a kapcsolatot.

[56] Uo. 1882. június 5-i bejegyzés, 264.

[57] *Az aradi királyi főgymnasium története*, 1896. 127.

[58] Laki László – Terra Rethe: *Sváby* Pál – gimnáziumi igazgató. https://www.terra-rethe.com/2025/01/18/svaby-pal-gimnaziumi-igazgato/ (Utolsó letöltés: 2026. május 20.)

Ugyanebben az évben Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter váratlanul Aradról Pécsre helyezte át Svábyt az ottani reáliskola igazgatói posztjára. A döntés ellen a főgimnázium tanári kara és a városi polgárság is élesen tiltakozott, de minden eredmény nélkül.[59] Svábynak végül annyit sikerült elérnie, hogy Aradról ugyan távoznia kellett, de 1882 végén tanárként, ugyanakkor megtartva igazgatói címét, visszatérhetett korábbi munkahelyére, a pozsonyi királyi katolikus főgimnáziumba. Itt latint és görög nyelvet tanított 1890-ig, amikor is szembetegségére hivatkozva nyugdíjba vonult. Tanártársai kiváló tudományos képzettségét, igazságszeretetét és humanizmusát dicsérve búcsúztatták el. 1899-ben bekövetkezett halálának hírére Márki is megemlékezett róla naplójában. Felelevenítette, hogy Aradon „sokat eltréfáltunk egymással", majd így értékelte Sváby munkásságát:

> „A jobb klassz.-filológusok [klasszika-filológusok] közé tartozott, de az adminisztráció, majd a nyugalmazás ettől teljesen elvonta. A nyugalomban félig-meddig embergyűlölő lett, s pár év előtt kölcsönös gratulációink is megszűntek, minden érezhető ok nélkül. Nekem jó emberem volt s feleségemmel együtt őszintén sajnálom elhunytát. Nyugodjék békében!"[60]

A Pozsony megyei Réte községben temették el, a szertartáson néhány egykori aradi tanártársa is részt vett, mint például Antolik Károly vagy Pirchala Imre, aki akkor már a Pozsonyi Királyi Tankerület főigazgatója volt.[61]

Goldiș első osztályfőnöke, egyben latin-, magyar- és némettanára a fiatal, mindössze 25 éves, Vas vármegyei születésű Malmosi Károly volt. Igaz, csak egy évig, mert 1874-ben áthelyezték a Budapesti Királyi Egyetemi Főgimnáziumba. Pirchala Imre szerint Malmosinak „nyájas, közlékeny, mindenki felé szeretettel közeledő természete" volt; az erélyt és a komolyságot a gyermeki kedéllyel párosítva, „beleélte" magát „a serdülő ifjúság lelkébe", és ezáltal hatott annak „elméjére és kedélyére egyaránt".[62] Goldiș legtöbb aradi tanárához hasonlóan Malmosi is tudós

[59] Trefort miniszter önkényeskedése. *Ellenzék*, 1882. augusztus 4. 3. Az áthelyezés oka – ha lehet hinni a sajtóértesülésnek – állítólag politikai jellegű volt, éspedig az, hogy a képviselőválasztások alkalmából Sváby nem akart a kormány jelöltjére szavazni. Ld. Mindenféle. *Ellenzék*, 1882. szeptember 1. 3. Márki azt jegyezte fel naplójában – ami nem zárja ki az előző magyarázatot sem –, miszerint Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter Tabajdy Károly, Arad vármegye és sz. kir. város nagyhatalmú főispánja feljelentései nyomán mentette fel Svábyt, mondván, hogy *„Tabajdy és Sváby egy városban nem élhetnek"*. Erdész, 2015. 1882. augusztus 23-i bejegyzés, 276.

[60] Erdész Ádám (szerk.): *Márki Sándor naplói*. *II. 1893–1903.* Gyula: Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára, 2018, 1899. január 9-i bejegyzés, 232.

[61] A rövid tanári életrajzok megírása során az Arcanum adatbázisban fellelhető iskolai értesítőket is felhasználjuk, de csak a legritkább esetben hivatkozunk rájuk külön.

[62] Pirchala Imre: Malmosi Károly. *Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny*, 1885–1886/4. 214.

alkat volt, tehetsége ráadásul kivételes munkabírással és szorgalommal párosult. Bár csak 37 évet élt, tudományos és módszertani jellegű tanulmányokat jelentetett meg, és Bartal Antallal együtt számos nagy sikerű, több kiadást megért tankönyvet írt: latin alaktanját, akárcsak latin gyakorlókönyvét például a századfordulóig hétszer adták ki.[63] Emellett a társas élettől sem zárkózott el, hanem „*mindig jókedvvel és mindenkit lekötelező nyájassággal vett részt mindenben*".[64] Aradi tanársága idején házasodott össze Vanicsek Petronellával, Bartal Antal sógornőjével. A Pozsonyi Királyi Katolikus Főgimnázium igazgatójaként hunyt el 1885-ben.

Malmosi Aradról való távozása után a második osztályban Pirchala Imre lett Goldișék osztályfőnöke. Őt Antolik Károly követte harmadikban és negyedikben, ötödiktől nyolcadikig pedig ismét Pirchala volt az osztályfőnökük, aki latint, magyart, görögöt, sőt egyik évben földrajzot is tanított nekik. A Budán, 1847-ben született Pirchala kiemelkedő elméleti és pedagógiai munkásságot hagyott hátra: tanulmányok egész sorát publikálta, ezenkívül nagy hatású latin nyelv-és olvasókönyveket írt, és jelentős oktatásszervezői munkát fejtett ki. Széles látókörrel és nagy nemzetközi tapasztalattal rendelkezett, fiatal korában ugyanis miniszteri megbízásból Vesztfáliában és Hollandiában tanulmányozta az ottani oktatásügyet. Nyolc évig, 1873-tól 1881-ig tanított Aradon, ekkor a budapesti II. kerületi egyetemi katolikus főgimnáziumba helyezték át. Márki sajnálkozva jegyezte fel naplójába: *„Derék kollégát vesztünk benne; az utóbbi évben közel jöttünk egymáshoz, s én több jó órát köszönök neki."*[65] Budapestről került Malmosi Károly halála után, 1885-ben a Pozsonyi Királyi Katolikus Főgimnázium élére, ezt követően pedig a Pozsonyi Királyi Tankerület főigazgatója lett. 1923-ban hunyt el.

Antolik Károly a fizika, pontosabban az elektromosság és a hangtan terén ért el nemzetközileg is számon tartott kutatási eredményeket. Szepes megyében született 1843-ban, tanulmányait Lőcsén, Eperjesen és Nagyváradon folytatta, tanári képesítését a pesti egyetemen szerezte. Sokoldalúságára jellemző, hogy letette a tornatanítói, sőt a távírótiszti vizsgát is, mi több, a budai vincellérképzőbe is járt. Kezdetben Kaposváron, majd Kassán tanároskodott, majd a berlini és a heidelbergi egyetemeken töltött összesen egy évet. 1875-ben került Aradra, ahol természettant tanított Goldișéknak, és mint említettük, két évig osztályfőnökük volt. Jó viszonyt ápolt Márki Sándorral, aki nagyra becsülte tudását és külföldi hírnevét. Megemlítette például, hogy az 1881-es párizsi nemzetközi villanykiállításon Antolik díszoklevelet nyert, és ennek kapcsán némi öniróniával megállapította: *„Mégsem olyan tökfilkó hát az a sok vidéki tanár, mint ahogy odafenn mondogatják."*[66] Egy másik alkalommal azt jegyezte fel, hogy *„Antolik bemutatta egy nagyobb társaság előtt*

[63] Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. VIII. kötet. Budapest: Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, 1902. 459–461.
[64] Pirchala, 1885–1886. 214.
[65] Erdész, 2015. 1881. szeptember 5-i bejegyzés, 249.
[66] Uo. 1881. október 30-i bejegyzés, 250.

a messzeszólót (telefon)”.[67] Több mint másfél évtizedig, 1892-ig tanított Aradon. Távozásakor 138 darab saját kezűleg készített, „természettani készülékből és segédeszközből” álló gyűjteményt ajándékozott az iskola fizikai szertárának, amelyet addig ő kezelt. A pozsonyi állami főreáliskola igazgatójává nevezték ki, az intézményt 1905-ben bekövetkezett haláláig vezette.[68]

Történelemre négy éven át Mangold Lajos, a neves tankönyvíró és bibliográfus tanította Goldișt. Mangold 1850-ben született Pozsonyban, az egyetemet Bécsben végezte, és ott szerzett tanári oklevelet 1874-ben. A következő évben, mindössze 25 évesen került Aradra. A tanítás mellett itt írta a középiskolásoknak szánt háromkötetes világtörténelem-tankönyvét, amelyből később összesen öt kiadás jelent meg. Könyvével Márki elismerését is kivívta: *„Határozottan nyeresége irodalmunknak”* – jegyezte fel naplójában az 1878-ban megjelent, az ókort taglaló első kötetről.[69] Ledoktorált, majd 1880-ban Aradról a budapesti tudományegyetemre került helyettes tanárnak. Mivel azonban a rendes tanári katedrát nem kapta meg, a következő tanévtől a budapesti VI. (később V.) kerületi állami főreáliskola tanára lett, de magántanárként az egyetemen is oktatta az ókori és keleti népek történetét. A Magyar Történelmi Társulatnak választmányi, a berlininek pedig levelező tagja lett. Rendkívül termékeny bibliográfus volt, továbbá számos tanulmányt és könyvismertetőt írt hazai és külföldi folyóiratokba, köteteket szerkesztett, a tankönyvei pedig igen népszerűek voltak. Brassói tanárkodása idején Goldiș is tanított belőlük, a *Magyarország története* című pedig románra is lefordította.[70] 1912-ben hunyt el.[71]

Mangold eltávozása után a Vas megyei születésű, mindössze 27 éves Varga Ottó került a helyébe helyettes tanárként, így Goldișéknak ő tanította nyolcadikban a történelmet. A Budapesten végzett lelkes fiatal tanár ezt megelőzően, 1878-ban részt vett Bosznia megszállásában, erről naplót is vezetett.[72] Aradi évei alatt ő is több történelemtankönyvet készített, és földrajzi, pedagógiai, valamint történelmi tárgyú értekezéseket írt különféle folyóiratokban. Országos hírnévre tett szert az általa szerkesztett *Aradi Vértanúk Albuma* című díszes kiadvánnyal. 1891-ben távozott Aradról, ekkor a budapesti II. kerületi egyetemi katolikus főgimnáziumba került, oda, ahol korábban Pirchala Imre is tanított. Felfelé ívelő tudósi és pedagógusi karrierjét 1899-es méltatlan meghurcolása akasztotta meg: a vádak szerint növendékeiben megrendítette a vallásos érzületet, tiszteletlenül beszélt a dinasztiáról,

---

67 Uo. 1877. december 12-i bejegyzés, 163.

68 Életéről és tevékenységéről ld. Morovics Miroslav Tibor: Egy múlt századi kísérletező fizikus, Antolik Károly életművéről. *Fizikai Szemle*, 1984/6. 222–226.

69 Erdész, 2015. 1878. február 18-i bejegyzés, 169.

70 Hajós, 1976, 21.

71 Ld. Zuboly: Mangold Lajos meghalt. *Pesti Napló*, 1912. július 16. 5–6.

72 Varga Ottó: *Naplóm, 1878*. Szerkesztette: Balla Tibor és Dominkovits Péter. Sopron: MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, 2020.

I. Lipótról pedig állítólag azt mondta, *„zsarnok volt, mint a legtöbb Habsburg“*.[73] Vargát végül tisztázták a vádak alól, de áthelyezték az I. kerületi állami főgimnáziumba. Itt még tizenegy évig tanított, de egyre ritkábban jelentek meg írásai. 1911-ben nyugdíjba ment, és Kolozsváron hunyt el 1917-ben.

Goldiș eddig felsorolt tanárai közül Boros Vida (1842–1914) volt az egyedüli, aki hosszú, közel négy évtizedes tanári pályafutása során mindössze egyetlen évig nem tanított szülővárosában, Aradon. A pesti egyetemen szerzett tanári oklevelet mennyiségtan–természettan (azaz matematika–fizika) szakcsoportból, majd 1872-től egy évig a Pestvárosi Nyilvános Polgári Leányiskolában tanított, ezt követően került Aradra. A főgimnáziumban töltött 18 éve alatt hat éven át tanította Goldișt mennyiségtanra, egyik évben földrajzra is. Miután az ugyanabban az épületben elhelyezett Aradi Állami Főreáliskola és a főgimnázium kettős igazgatása 1891-ben megszűnt, áthelyezték a főreáliskolába, és kinevezték igazgatónak. 1910-ben innen ment nyugdíjba. Krenner Miklós, aki Dévaról került át 1904-ben az aradi főreáliskolába, így évekig Boros beosztottja és munkatársa volt, az iskola értesítőjében hosszasan méltatta nyugdíjba vonuló igazgatóját. Kiemelte klasszikus műveltségét, azt, hogy a reáltudományok mellett a nyelvészet és a történelem is élénken foglalkoztatta, egyben a rajzra, énekre, zenére, játékra, sportra is nagy hangsúlyt fektetett akkor, „mikor ezeknek felkarolása még nagyon korai dolog volt”.[74]

> „Tanítványai – 39 aradi nemzedék – rajongással beszélnek arról, mily önálló módon, mily könnyen tanította meg őket a nehéz reáliákra – írta Krenner. – De mindennél többet jelent az a végtelen jóság, mellyel a tanulóifjúságot tanár és igazgató korában egyaránt szívéhez oly közel vonzotta.”[75]

Kimagasló szakmai tudása és pedagógiai érzéke mély emberséggel, derűs, szeretetteljes természettel párosult, így nem csoda, ha Goldișból is, amint már említettük, „majdnem matematikust csinált”.

Áttekintve Goldiș hat tanárának és a főgimnázium igazgatójának életpályáját, szembetűnő, hogy egyazon fiatal generációhoz tartoztak: a legidősebb közülük az 1837-es születésű Sváby volt, míg a legfiatalabb Varga Ottó, aki mindössze kilenc évvel volt idősebb Goldișnál. Mindannyian széles látókörű, lelkes és ambiciózus tudós tanárok, egyben kiváló pedagógusok voltak. Goldiș nekik köszönhetően

[73] László Andor: „Ez az árulkodás iskolája, a besúgó-líceum”. Varga Ottó történelemtanár 1899-es ügye. *Napi történelmi forrás,* 2019-12-03. https://ntf.hu/index.php/2019/12/03/ez-az-arulkodas-iskolaja-a-besugo-liceum-varga-otto-tortenelemtanar-1899-es-ugye/ (Utolsó letöltés: 2026. május 20.)

[74] Krenner Miklós: Boros Vida. In: *Az Aradi m. kir. Állami Főreáliskolának Értesítője az 1911–1912. iskolai évről.* Közli: Jancsovics Ferenc, igazgató. Arad: Aradi Nyomda Részvénytársaság Könyvnyomdája, 1912. 5.

[75] Uo. 4.

sajátította el anyanyelvi szinten a magyar nyelvet, és ismerte meg mélyrehatóan a magyar kultúrát; az ő óráikon alapozta meg klasszikus műveltségét is. Befogadó, nyitott és toleráns személyiségük mély nyomot hagyott benne.

Goldiș, a főgimnázium diákja

Az iskolai értesítők szerint a tanulásban évről évre javuló teljesítményt nyújtott. Elsőben még csak hittanból és román nyelvből kapott egyest, azaz kitűnőt, a többi tantárgyból kettese (jeles), hármasa (jó), szépírásból pedig négyese (elégséges) volt. Ehhez képest negyedikben már csak egy kettese volt németből, a többiből kitűnőt kapott, ötödikben pedig csupa egyes lett a bizonyítványa. A következő három tanévben szinte végig kitűnő tanuló volt, legfeljebb egy-egy gyengébb, kettes osztályzat csúszott be. Ötödikes korától rendszeresen kitűnt az osztályából a szabad fogalmazásaival is. A nyolcadik osztályban a főgimnázium önképzőkörében megdicsérték a Horatiusról írt tanulmánya, valamint az alábbi költeményei miatt: *Népdalok*, *Hervadt lombok*, *Szegény legény nótája*, *Erdő mellett*.[76] Az Eötvös József halálának 10. évfordulója alkalmából rendezett emlékünnepen, „díszes közönség jelenlétében" elszavalta alkalmi ódáját. Megjutalmazták az alábbi művéért: *Bucsú N. falutól s népdalok*, ez utóbbiért öt ezüst forintot kapott. Az 1881 júniusában tartott érettségin egyike volt annak a négy tanulónak, akik kitüntetéssel vizsgáztak. A tanév június 29-én záróünnepéllyel és a bizonyítványok kiosztásával ért véget, és ezzel lezárultak Goldiș aradi diákévei is.

Mint már említettük, Goldiș 1928-ban az *Erdélyi Hírlap*ban nosztalgikus hangvételű cikket közölt életének erről az időszakáról. Ebből megtudhatjuk, hogy öt éven át minden vakációját Lovrinban, a Temesvár és Nagyszentmiklós között fekvő faluban töltötte. A báró Lipthay családnál lakott, ugyanis a nála három évvel fiatalabb Lipthay Frigyes – azaz „Frici" – „instruktora" volt.[77] Rövid írásában plasztikusan, szinte filmszerűen elevenedik meg a múlt. Olvashatunk Frici lánytestvéreiről, köztük az „angyalfejű szőke" Magdolnáról is: *„Istenem, hogy szerettem azt a kis szőke babát. Persze sohasem mondottam meg neki."*[78] Elmeséli, hogy majdnem naponta átjártak Lovrinról Pészakra a „hosszú Bajzáth Pistához", és egyszer lóháton majdnem Perjámosig kísérték a szántóföldeken át „a kis Szapáry

[76] Visszaemlékezve gimnáziumi éveire, az önképzőkört tartotta legkedvesebb emlékének. Goldiș, 1928. 9.

[77] A báró Lipthay család egyike a legrégebbi Liptó vármegyei nemesi családoknak, amely hosszú időn át az ország északi részén élt és gazdálkodott, majd a 19. század közepén a bánsági Lovrinban (Lórántfalva) és Kisőszön szerzett birtokot. Lipthay Frigyes báró 1865 és 1917 között élt, fia Lipthay Béla ősbotanikus, muzeológus, a növényvédelmi állattan művelője. Ld. Bozsik András: Lovrintól Szécsényig – emlékezés Lipthay Bélára (1892–1974). *Agrártudományi Közlemények – Acta Agraria Debreceniensis*, 2011/43. Különszám, 21–32.

[78] Goldiș, 1928. 9.

Vera grófnő" vonatját. *„A szegény vicinális szégyenkezett. Ő a vonat ablakából nézte a gyönyörű galoppot. Máig nem tudom, vajon a hosszú Pistát nézte-e inkább, avagy a kis oláh fiút?"*[79] Írásából az is kiderül, mi inspirálta a már említett *Szegény legény nótája* című verse megírásában, amiért aztán később – legalábbis emlékezete szerint – megkapta a főgimnázium önképzőkörének nagydíját, az „újdonatúj" körmöci aranyat; versét a zsombolyai Csekonics Endre gróf számadó juhászának szerelmi bánatában elkövetett öngyilkossága hatása alatt költötte Lovrinban.[80]

Epilógus

Goldiș tehát az aradi diákéveit túlnyomórészt magyar környezetben élte le: magyar neveltetést kapott és magyar gyereket korrepetált, magyar játszótársai és barátai voltak, magyar kislányba volt szerelmes. Itteni szocializációja tartós nyomot hagyott benne, és alapjaiban határozta meg későbbi politikai habitusát. Petru Grozához vagy Iuliu Maniuhoz hasonlóan ő is a gyermekkorban elsajátított magatartásmintákat követte, még a román nemzeti eszme elkötelezett harcosaként is.[81] Azaz – személyének és politikusi tevékenységének minden ellentmondásossága mellett – az 1920-as évek Nagy-Romániájában is meg szeretett volna honosítani egy olyan közép-európai, leginkább az Osztrák–Magyar Monarchiára jellemző ethoszt, amely fontosnak tartotta a jogrend és a törvényesség tiszteletét. Az iskolai nevelés révén egy új, a korábbinál „boldogabb és civilizáltabb" Románia alapjait szerette volna megteremteni úgy, hogy „a demokrácia és az egyenlőség törvényei otthonra leljenek mindenki lelkében".[82]

> „Mi a francia forradalom nagy eszméi, a szabadság, az egyenlőség, a testvériség jelszavait az életben akarjuk megvalósítani" – *jelentette ki 1926-ban kultuszminiszterként.* „Mi elnyomni nem akarunk – *folytatta* –, hanem azt akarjuk, hogy a történelembe legyen beírva, hogy volt egy nemzet, amely nem akarta a másik népet elnyomni és ez a nép a román nép legyen."[83]

A magasztos eszmék azonban többnyire papíron maradtak. Hogy miért, arra részben magyarázatot ad egy elkeseredett hangú levele, amelyet az őt ért különféle

[79] Uo.
[80] Uo.
[81] A jelenségről általános nézőpontból lásd: Berecz Ágoston: Az „oláh fiúk". Román diákok magyar középiskolákban (1867–1914). *AETAS*, 36. évf. 2021. 4. sz. 98–99.
[82] Mindezt a Kormányzótanács kultusz és iskolai szakosztályának vezetőjeként mondta el az erdélyi és bánsági román tanítók 1919. februári nagyszebeni kongresszusán. Congresul învăţătorimii. *Patria*, 1919. február 12/25. 3.
[83] „Legyen a történelemnek egy nemzete, mely nem nyomott el más népet." *Erdélyi Hírlap*, 1926. május 21. 3.

kicsinyes pártpolitikai támadások miatt írt az *Adevĕrul,* című lap újságírójának 1928-ban. A levél egyfajta lelki önelemzés, amelyben a legbelsőbb érzései mellett a magyarokhoz fűződő ellentmondásos viszonyáról is vallott.

> „Kénytelen vagyok feltárni előtted egy nagy személyes hibámat – *írta újságíró ismerősének.* – Azzal a lelki fogyatékossággal születtem, hogy nem tudok gyűlölni. […] Egész életemben harcoltam – 55 éves voltam, amikor megszületett Nagy-Románia – egy gőgös és elnyomó nép ellen, arra törekedve, hogy én is hozzájárulhassak szerény erőmmel nemzetem nemzeti és politikai felszabadításához. De még e néppel szemben sem éreztem soha gyűlöletet."[84]

A levélből az is kiderül, hogy Goldiș az elvtelen és személyeskedő belpolitikai csatározások miatt mélyen kiábrándult a román közállapotokból.

> „Én is részt vettem a román közéletben azzal az olthatatlan vággyal, hogy jót tegyek a hazámnak és a nemzetemnek, erkölcsi és szellemi képességeim határáig. De egyszer csak arra ébredek, hogy áruló, bandita, tolvaj vagyok, […] teljesen alaptalanul, semmi bizonyíték nélkül."[85]

A román társadalom és a vezető politikai osztály „éretlensége" mellett egy vele készült magyar nyelvű interjú tanúsága szerint Goldiș paradox módon a magyar kisebbséget is hibáztatta azért, hogy az „alba-juliai" program (az 1918. december 1-jei gyulafehérvári egyesülési határozat), amely „az emberi civilizáció új evangéliuma", még nem valósult meg Romániában. Ez ugyanis szerinte egy eszmény, egy ideál, amelynek a megvalósulása elsősorban a kisebbségek magatartásától függ. *„Légkört kell teremteni, hogy közeledhessünk ehhez az eszményhez."* Meggyőződése volt, hogy *„a romániai kisebbség és speciálisan a magyarság nem akar, vagy nem tud segítséget nyújtani ezen légkör megteremtéséhez. Természetes, hogy ezen légkör megteremtéséhez bizonyos áldozatokra van szükség. A magyarságnak meg kell hozni ezt az áldozatot…"*[86] A riporter azon felvetésére, hogy a magyar többségű Aradon miért nincs magyar (állami) középiskola, Goldiș a saját példáját hozta fel: a Monarchia idején ő is az aradi magyar főgimnáziumba járt, mégsem magyarosodott el. *„Ha önök valamennyien szintén az aradi román líceumba járnak* – érvelt –*, mégsem fognak elrománosodni."*[87]

---

[84] Scrutator: O scrisoare a d-lui Vasile Goldiș. *Adevĕrul*, 1928. január 23. 3.

[85] Uo.

[86] M. B. [Major Béla]: Vita Goldis Lászlóval a kisebbségi jogokról. Alba-Iulia papírrongy? *Erdélyi Hírlap*, 1930. december 25. 31.

[87] Uo.

Kisebbségből többségbe kerülve Goldișnak tehát már nem a kisebbségi jogegyenlőség biztosítása volt fontos, mint 1918 előtt, hanem az erdélyi román szupremácia megteremtése, majd megőrzése.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Ardelean, Aurel: Vasile Goldiș, artizan și ideolog al Marii Uniri din 1918. In: Grec, Marius Ioan – Iovan, Marţian – Boia, Stelean Ioan (coord.): *Vasile Goldiș: 150 de de ani de la naștere (1862–1934). Volum omagial*. București: 2012. 13–14.

Az aradi királyi főgymnasium története. Közzéteszi Himpfner Béla igazgató. Arad: Gyulai István Könyvnyomdája, 1896.

Berecz Ágoston: Az „oláh fiúk". Román diákok magyar középiskolákban (1867–1914). *AETAS*, 2021/4. 77–99.

Boia, Stelean-Ioan: Vasile Goldiș – European Thinker and Politician. Vasile Goldiș – Gânditor și om politic european. *Studii de* știinţă și *cultură*. Volumul XIII, nr. 3. Septembrie 2017. 121–126.

Bozsik András: Lovrintól Szécsényig – emlékezés Lipthay Bélára (1892–1974). *Agrártudományi Közlemények – Acta Agraria Debreceniensis*, 2011/43. Különszám, 12–23.

Congresul învăţătorimii. *Patria*, 1919. február 12/25. 3.

Diaconescu, Marius: A „teljes nemzeti szabadság" az 1918. december 1-jei gyulafehérvári határozatban. *Történelmi Szemle*, 2019/4. 745–762.

Erdész Ádám (szerk.): *Márki Sándor naplói*. *I. 1873–1892.* Gyula: Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára, 2015.

Erdész Ádám (szerk.): *Márki Sándor naplói*. *II. 1893–1903.* Gyula: Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára, 2018.

Gagea, Eugen: *Vasile Goldiș (1862–1934). Monografie istorică*. Arad: „Vasile Goldiș" University Press, 2008.

Gáll Ernő: A Darwin-körtől a gyulafehérvári nagygyűlésig. *Korunk*, 1978/9. 718–723.

Gáll Ernő: Goldiș nemzetiségpolitikai koncepciója. In: Goldiș, Vasile: *Válogatott írások*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1978. 5–19.

Gáll Ernő: Nemzetiségfogalom: történet és jelentés. (I.) *Utunk*, 1973. január 26. 6–7.

Glück, Eugen: Izvoare cu privire la gândirea lui Vasile Goldiș în perioada 1910–1918, privind problema naţională. *Convieţuirea*, Anul 3, nr. 4 – Anul 4, nr. 1, 1999–2000. 29–38.

Goldis József. Az Aradi Közlöny részére elmondotta Goldis László. *Aradi Közlöny,* 1929. október 26. 4.

Goldis László: „Itt születtem én ezen a tájon, az alföldi szép nagy rónaságon…” *Erdélyi Hírlap*, 1928. december 25. 9.
Goldiș, Vasile: *A nemzetiségi kérdésről.* Bukarest: Politikai Könyvkiadó, 1976.
Goldiș, Vasile: *Despre problema naţionalităţilor*. București: Editura Politică, 1976.
Goldiș, Vasile: *Válogatott írások*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1978.
Hajós József: Vasile Goldiș (1862–1934). Studiu introductiv. In: Goldiș, Vasile: *Despre problema naţionalităţilor*, București: Editura Politică, 1976. 15–86.
Kepecs József, dr. (szerk.): *Erdély településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) megoszlása (1850–1941)*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1991.
Kepecs József, dr. (szerk.): *Erdély településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai százalékos megoszlásban (1850–1941)*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1996.
Krenner Miklós: Boros Vida. In: *Az Aradi m. kir. Állami Főreáliskolának Értesítője az 1911–1912. iskolai évről.* Közli: Jancsovics Ferenc, igazgató. Arad: Aradi Nyomda Részvénytársaság Könyvnyomdája, 1912. 3–6.
Lakatos Ottó: *Arad története*. Arad: Szerző saját kiadása, 1881.
Laki László – Terra Rethe: *Sváby* Pál – gimnáziumi igazgató. https://www.terra-rethe.com/2025/01/18/svaby-pal-gimnaziumi-igazgato/ (Utolsó letöltés: 2026. május 20.)
László Andor: „Ez az árulkodás iskolája, a besúgó-líceum”. Varga Ottó történelemtanár 1899-es ügye. *Napi történelmi forrás,* 2019-12-03. https://ntf.hu/index.php/2019/12/03/ez-az-arulkodas-iskolaja-a-besugo-liceum-varga-otto-tortenelemtanar-1899-es-ugye/ (Utolsó letöltés: 2026. május 20.)
„Legyen a történelemnek egy nemzete, mely nem nyomott el más népet.” *Erdélyi Hírlap*, 1926. május 21. 3.
Ligeti Miklós: Ismeretlen Erdély. Arad a szép asszonyok városa – egy határváros élete, tündöklése – és küldetése. *Magyar Hírlap*, 1934. október 14. 3–4.
Litván György (szerk.): *Károlyi Mihály levelezése. I. 1905–1920*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1978.
M. B. [Major Béla]: Vita Goldis Lászlóval a kisebbségi jogokról. Alba-Iulia papírrongy? *Erdélyi Hírlap*, 1930. december 25. 31.
Márki Sándor: *Aradvármegye és Arad szabad királyi város története*. Második rész. A török-hódítástól napjainkig. Arad: Kiadja a Monographia-Bizottság, 1895.
Mikó Imre: Emlékezés egy demokratára. *Utunk*, 1968. november 29. 2–4.
Mikó Imre: Goldișról – két nyelven. *Korunk*, 1976/12. 888–890.
Moga, Valer: Naţiunea în discursul politic românesc din Transilvania anului 1918. In: Moga, Valer – Arhire, Sorin (coord.): *Problema Transilvaniei* în *discursul politic de la sfârşitul Primului Război Mondial*. Cluj-Napoca: Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, 2009. 31–161.
Morovics Miroslav Tibor: Egy múlt századi kísérletező fizikus, Antolik Károly életművéről. *Fizikai Szemle*, 1984/6. 222–226.

Oarcea, Felicia Aneta: *Școala* și *societatea* în *comitatul Arad (1867–1918*). Arad: Gutenberg Univers, 2012.
Pál Judit: *Unió vagy „unificáltatás”? Erdély uniója és a királyi biztos működése (1867–1872).* Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület, 2010.
Pénzes Artur: „Románok öleljétek a kebletekre a magyarokat”. *Aradi Közlöny*, 1926. május 21. 5.
Pirchala Imre: Malmosi Károly. *Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny*, 1885–1886/4. 211–219.
Raffay Ernő: *Erdély 1918–1919-ben*. *Tanulmányok*. Második kiadás. Szeged, JATE Kiadó, 1987 (A kötet új kiadása: Köröstárkány – Kápolnásnyék: Kárpátia Stúdió, 2019).
Scrutator: O scrisoare a d-lui Vasile Goldiș. *Adevĕrul*, 1928. január 23. 3.
Sinaci, Doru: Aradul, cea de-a treia capitală politică a românilor din Monarhia Habsburgică. *Historia*, an XVIII, nr. 202, noiembrie 2018. 14–19.
Sinaci, Doru: *Discursul politic* în *perioada tribunismului arădean*. Arad: Vasile Goldiș University Press, 2014.
Slavici, Ion: *Lumea prin care am trecut. Extras din „Convorbiri literare”*. București: Atelierele Grafice SOCEC & Co., S. A., 1930.
Șora, Gheorghe: Contribuții privitoare la biografia lui Vasile Goldiș. *Crisia*, IX, 1979. 207–269.
Șora, Gheorghe: Pagini inedite din jurnalul de tinereţe al lui Vasile Goldiș. Anexă. Goldiș Vasile, Însemnări, 1880, clasa a VII-a liceală. *Acta Musei Napocensis*, XVIII, 1981. 555–573.
Șora, Gheorghe: *Vasile Goldiș – o viață de om a*șa *cum a fost*. Timișoara: Editura Helicon, 1993.
Spectator: *Arad. Városkép*. Budapest: Magyar Kulturális Egyesületek Szövetsége, 1937.
Stoica, Sever: *Iuliu Maniu*. Cluj: Institut[ul] de Arte Grafice Tipografia Mayer, 1932.
Szász Zoltán: Politikai élet és nemzetiségi kérdés a dualizmus korában (1867–1918). In: Uő (szerk.): *Erdély története. Harmadik kötet. 1830-tól napjainkig*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1986. 1624–1700.
Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. VIII. kötet. Budapest: Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, 1902.
Tóthpál Béla: Az Aradi Csiky Gergely Főgimnázium története. *Honismeret*, 2016/2. 77–81.
Mindenféle. *Ellenzék*, 1882. szeptember 1. 3.
Trefort miniszter önkényeskedése. *Ellenzék*, 1882. augusztus 4. 3.
Ujj János: *Arad építészeti emlékei*. Nagyvárad: Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság – Királyhágómelléki Református Egyházkerület – Nagyváradi Római Katolikus Püspökség, 2008.

Ujj János: Felújították a főgimnázium épületét. *Heti Új Szó*, 2013. október 18. 15.
Vaida-Voevod, Alexandru: *Memorii*. Vol. II. Prefaţă, ediţie îngrijită, note şi comentarii de Alexandru Şerban. Editura Dacia: Cluj-Napoca, 2006.
Varga Ottó: *Naplóm, 1878*. Szerkesztette: Balla Tibor és Dominkovits Péter. Sopron: MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, 2020.
Zuboly: Mangold Lajos meghalt. *Pesti Napló*, 1912. július 16. 5–6.